

„РАВНОЗНАМЕНОВАТЕЛНИТЕ РЪЧИ“ В *РЕЧНИКА* НА НАЙДЕН ГЕРОВ

ЦВЕТЕЛИНА ГЕОРГИЕВА

ИНСТИТУТ ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК „ПРОФ. ЛЮБОМИР АНДРЕЙЧИН“
ПРИ БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
cveti.g@abv.bg

Речникът на Н. Геров впечатлява с изобилието на различни названия за едно и също понятие, които са събрани от живия народен език. Струпването на „равнознаменователните рѣчи“ (напр. 67 имена за [ОХЛЮВ] в статията на рѳглѣ, 30 за [ЦАРЕВИЦА] при кукурѳз и др.) издава намерението на автора. Във време, когато все още няма създаден книжовен език, Н. Геров представя тези названия, за да послужат като „равноправно“ градиво за създаване на новобългарския книжовен език.

Застѳпва се мнението, че тези названия са хетероними (а не са синоними), тѳй като принадлежат към различни диалектни системи.

Ключови думи: речник, диалекти, хетероними, новобългарски книжовен език

„РАВНОЗНАМЕНОВАТЕЛНИТЕ РЪЧИ“ IN NAYDEN GEROV’S DICTIONARY

TSVETELINA GEORGIEVA

INSTITUTE FOR BULGARIAN LANGUAGE, BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCE
cveti.g@abv.bg

N. Gerov’s dictionary impresses with an abundance of different names for the same concept collected from the living vernacular. The accumulation of these so-called „равнознаменователни рѣчи“ (e.g. 67 words for [SNAIL] in the entry for *рѳглѣ*, 30 for [CORN] in *кукурѳз*, etc.) reveals the author’s design. At a time when no literary language had yet been created, N. Gerov presented this variety of names with the intention for them to serve as “equally” legitimate building material for the creation of the modern Bulgarian literary language. The author argues that these names are heteronyms (not synonyms) as they belong to different dialect systems.

Keywords: dictionary, dialects, heteronyms, modern Bulgarian literary language

В края на XIX и началото на XX в. (от 1895 до 1908 г.) в България се появява фундаментален за своето време речник, който и до днес е изключително ценен справочник и се цитира – първият многотомен тълковен *Рѣчникъ на българскый языкъ: Съ тлъкувание рѣчиты на българскы и на русскы* на Найден Геров.¹ Той е плод на многогодишния труд на своя създател, който няма филологическо образование, но притежава невероятна любов към езика и лексикографски усет.² В предговора към *Рѣчникъ на българскый языкъ* (по-нататък РБЯ) Н. Геров посочва, че по негово време има оскъдна книжнина, която не позволява да се представи в пълнота словният имот на българския език. Ето защо „на език, който няма книжнина, за да се изработи речник, трябва да се съберат речите му из устата на народа, който го говори“ (РБЯ/РВУА I: I).

Както е известно, речникът съдържа богат материал от всички български говори и отразява словното богатство (узуално и регионално)³ и словообразователните възможности на българския език през втората половина на XIX в. Близо 50 години Н. Геров (първоначално сам, а след това със своя племенник Т. Панчев) търпеливо, безрезервно и с възрожденски плам събира уникален по обхват и характер езиков материал „из устата на народа“ по време на служебните си посещения или при специалните пътувания из страната (в села и градове), обработва този материал и го подготвя за печат.

Трябва да се отбележи, че българската лексикография преди Н. Геров е почти неразорана нива.⁴ По това време в България няма речникова традиция, липсват лексикографски принципи и методи за обработка и представяне на езиковия материал, не са установени езиковите (граматични и правописни) норми, няма и подготвени сътрудници. Всичко това прави изработването на речника още по-трудно. Ето защо при тези условия създаването му може да се определи като истински подвиг.

Речникът впечатлява читателите със стремежа на автора да обхване в максимална пълнота словният имот на българския език (като избягва съзнателно названия от тогавашната оскъдна книжнина) и да обедини в едно всички единици, които се отнасят до едно и също понятие. Именно поради тази причина в множеството научни изследвания, посветени на РБЯ, той е определян и като синонимен (освен като тълковен, диалектен, преводен⁵, етнокултурен).

В настоящата статия обект на изследване са „равнозначителните рѣчи“ в *Речника* на Н. Геров.

Изследването има за цел да изясни какъв смисъл влага в съчетанието „равнозначителни рѣчи“ самият Н. Геров и какъв – изследователите и ползвателите на неговия труд; да опише как са представени названията; да предложи един по-различен поглед относно същността на тези езикови

единици, които са събирани от цялото българско езиково землище, както и да посочи научния принос на Н. Геров при представянето на тези названия.

Н. Геров за „равнозначеността на речите“ в своя речник

В предговора

Още в началото на предговора Н. Геров споделя своите намерения: „да представя в речника си българския език такъв, какъвто е той в народа, и само с ония чужди речи, които народът употребява... всичко, що имам внесено в речника си, имам записано от устата на народа и от народните творения: пословици, песни и проч.“ (РБЯ/РВУА I: IV). Сам авторът определя труда си като „**речник на живия български народен език**“ с ясното съзнание не само за неговата историческа стойност – „оставям един паметник, от който да се види какъв е бил българския език в народа **пред зачялото** [началото – бел. и подч. мои, Цв. Г.] **на новата българска книжнина**“ (пак там), но и за ролята му като основен източник за езиковото строителство на българския книжовен език. Според Н. Геров, за да запази книжовният ни език своята специфика, нашите писатели, преди да пристъпят към словотворчество или заемане (включително и от руски език), трябва да търсят думи от народния език със „същото знаменование“⁶, които често са не само „по една, по две, а и по пет, по шест и повече“ (РБЯ/РВУА I: II). Копривщенецът определя като нежелателна употребата в речта на чужди (основно турски) думи при наличие на „свои, чисто български равнозначеностни“ (т.е. равнозначни) думи. Като пример той посочва турските *барацисвам* и *барацисвам се*, на които са „равнозначни“ 11 български думи (РБЯ/РВУА I: VI).

Н. Геров обръща внимание на двата основни вида дефиниции, които използва в РБЯ: „речите (...) се тълкуват кои с обяснения, кои с други равнозначеностни речи“ (РБЯ/РВУА I: IV). Интересен факт е, че в предговора си лексикографът говори единствено за „равнозначеностните речите“ и не използва термина *синоним*, макар че той със сигурност му е бил известен (за това съдим по коментарите за *Словарь болгарского языка* на А. Л. Дювернуа⁷; за отбелязване е, че в труда на руския славист не само в предговора се говори за синоними (за „етимологичните синоними“ *додиям* и *допявам* – с. VIII), но и в речниковите статии е въведена бележка „*син.*“. Н. Геров обаче предпочита да не говори за синоними в предговора към своя труд.

В речниковите статии

За разлика от А. Дювернуа Н. Геров не използва бележка „*син.*“ в речниковите статии, което само по себе си е показателно за неговото мнение относно описваните равнозначни единици от различни говори. Това е проява не само на различна методология на описание на названията, но и на

изключителния лексикографски усет на автора. За съпоставка ще бъдат приведени няколко статии от двата речника:

<p><i>Рѣчник на българский языкъ</i> (Н. Геров)</p>	<p><i>Словарь болгарского языка</i> (А. Дювернуа)</p>
<p>Велегласно, нар. Высоко, съ высокъ гласъ, ѡкѣтѣ; грѣмко.</p> <p>Длъгъ, с. м. 1) Что е земено на заем, та трѣбва да ся врене, борчъ; долгъ. (пример) 2) Онова, что е натурено чловѣку отъ естество-то, отъ закона или отъ приликѣ да го направи, длѣжность; долгъ, обзаность. (пример)</p> <p>*Мѣлохо, с. ср. Гр. Молоха: 1) Раст. Malva и Althaea officinalis, божѣ рѣчица, волово око, камбула, камбулешъ, камбулешникъ, камилникъ, камилнакъ, камилка, камилчя, косичнакъ, кралица, проскурнакъ, просвурникъ, слѣзенка, слѣзень, слѣзь, укрълчя, шлѣзь, шѣпка; калѣчки, просвирки, проскурнякъ, мѣлва, зинзивѣй. 2) Раст. цвѣтѣ от рода на здравеца, вѣдятъ го въ саксии; сардела, стамболский здравецъ, мушката.</p>	<p>Велегласно (син. високо) нар. громко: (пример)</p> <p>Длъгъ с. м. долгъ (син. борчъ): (пример)</p> <p>Молохъ (гр. ..., син. слѣзь) с. м. мальва (растение): (пример)</p>

Трябва да се отбележи, че в труда си Н. Геров не използва и бележки като нар., обл., диал. и др., каквито са въведени в следващи речници (срв. напр. *Речник на съвременния български книжовен език* (РСБКЕ/RSBKE), *Български тълковен речник* (БТР/ВТР), *Речник на българския език* (РБЕ/RBE) и др.) при разграничаване на диалектна от общоупотребима (книжовна) лексика, тъй като езиковият материал в него не предполага противопоставянето *некнижовно* : *книжовно*. Словникът на РБЯ включва, както вече беше посочено, само названия от живия народен език, но не и от

книжнината – „от книгите, что имам сега, аз не съм земал нито една реч, нито едно изречение за пример на нечто“ (РБЯ/РВУА I: IV).⁸ В *Речника* липсва информация за географското разпространение на названията или за източниците, от които те са взети (факт, който става причина за критики), макар че при събиране на езиковия материал Н. Геров явно грижливо е описвал това.⁹ Основателни са предположенията на някои изследователи, че авторът не е посочил ареалното разпространение на названията, защото е възприемал речника не като диалектен (както днес се определя), а като общонароден. В този смисъл, предвид историческите условия, Н. Геров поставя заглавните единици в речника си на едно равнище, *за да може те да са „равноправно“ гравидо за създаване на новобългарския книжовен език.*

В РБЯ обаче има речникови статии, които силно впечатляват не само филолозите с изобилието от различни названия за едно и също понятие (напр. посочени са 67 имена за [ОХЛЮВ]¹⁰ (вж. статията със заглавка *рѳглѣ*), 30 за [ЦАРЕВИЦА] (вж. *кукуруѳз*), 29 за [ОРОНЕН ЦАРЕВИЧЕН КОЧАН] (вж. *луѳка*), 22 за [МУШКАТО] (вж. *мѳлѳхо*), 18 за [НЕВЕСТУЛКА] (вж. *лѳсиѳа*), 11 в пето значение на *дрѳнкам* ‘говоря напразно нещо’ и др.). Понякога струпуване на „равнозначеностелни“ названия за едно понятие има не само в статията на една заглавка, а на няколко, като невинаги присѳват всичките имена – срв. напр.: 25 са имената, посочени за [ГОДЕЖАР] в статиите на *жѳѳна* и *класчѳѳнка*, докато само 18 – при *дѳмѳлник*; в статията на *дѳѳня* сред равнозначните названия липсва *лѳбенѳа* (тя не присѳства и в словника на РБЯ/РВУА), макар че е посочена в статиите на *лебенѳа* и *карпѳз*; срв. още *лѳгавец* и *бѳбур* и др. В други случаи, когато равнозначните названия са от същия том на речника и са на близки страници, не се наблюдава струпуване при всяка заглавка на „равнозначеностелни рѳчи“ (напр. при *крѳтиѳа* и изброените равнозначни заглавки с начална буква „к“ Н. Геров използва кратка дефиниѳия „Животно крѳтиѳа“; названието *жрѳтъ*, което се отнася до [КЪРТИЦА], обаче е включено като заглавка в друг том, където са изброени всички негови съответствия).

Прави впечатление, че равнозначните (едно- и многѳсъставни) названия (включително и фонетични варианти) са азбучно подредени в тѳлкувателната зона, което е основание да се предположи, че Н. Геров не дава приоритет на една или друга единица. Това е напѳлно обосновано както от факта, че по времето на появата на РБЯ все още няма създаден книжовен (литературен) език, така и от намеренията на Н. Геров да събере и представи в едно всички „речи“ от българското езиково землище.

В РБЯ „равнозначеностелните рѳчи“ са разграничени една от друга със запетая и са представени по два начина:

1) самостоятелно

Мятѳж ... Буна, повдиг, джумхур; **мятежъ**.

2) след описателна дефиниция

Канарá, *с. ж.* Гола, остра, стръмна скала, зъбер, спил, заряда, карпа, стена; **скалá**, **утѣс**.

Понякога (при названия на растения и животни) пред „равнозначителните рѣчи“ е поставено тяхното латинско (научно!) наименование, което, вероятно, е приемано като (част от) описателно тълкувание, срв.:

Ежъ, **ѣжеве**, *с. м.* Животно *Erinaceus europaeus*, четвероного, покрито съ остри иглы; таралешъ; **ѣжъ**.

Жѣравъ, *с. м.* Птица *Ardea grus*, жабар, турна; **журавль**.

Въпреки че обикновено липсва специален знак за отделяне на „равнозначителните рѣчи“ от описателната част, те са ясно обособени.¹¹ Може да се предположи, че описателната дефиниция е поставена при популярното (включително и за автора) название, а останалите заглавки (понякога от позицията на днешната наука определяни като фонетични варианти) се тълкуват с него. Това обяснява липсата при тях на руско название (факт, който също поражда критики). Така напр. с описателна дефиниция е не само *лебеніца*, но и *дїня*, *карпўз*, където е посочено и руското *арбўз*, докато при заглавките *любеніца*, *лўбеница*, *лобеніца* има единствено препратка към *лебеніца* (дума, характерна за копривщеникия говор, чийто носител е и Н. Геров), срв.:

Любеніца, *с. ж.* Лебеница.

Когато препратката е въведена чрез съкращението „в.“ (т.е. виж), тя е дадена в получер шрифт (напр. при *охлѣ*).

Всъщност един от най-значителните научни приноси на Найден Геров в създаването на пѣстрата езикова картина на света чрез „равнозначителните рѣчи“ е използването на *три естествени езика за метаезик* в лексикографското описание. Тълкувателната методология на Н. Геров се основава на комбинацията от нашия език („речите на български“) и два чужди – руски и латински (последните явно съзнателно са открити графично – съответно в получер и в курсив). Руският език се използва, когато има еквивалентна единица¹², докато латинският – при основното, най-разпространеното название от областта на флората и фауната. Чрез тях се организира вътрешно речниковата статия и се сменя многозначността¹³, срв.:

Жіуркълъ, *с. м.* Животина *Gryllotalpa vulgaris*, диво прася, дивъ ракъ, конопищица, коноципица, коноципъ, конципъ, кромидаръ, куконощекъ, мечъ прася, попово прася, ракъ, рачецъ, рачка, рачкълъ, ручѣк, слѣпо кучя; **сверчок земляной, земляной ракъ**.

Мрѣна, *с. ж.* Рыба *Cyprinus barbuis*, мрѣнка; **миронъ**, **усачъ**.

Очёта, с. ср. мн. Раст. *Viola tricolor*, засмънь ергень, кокорчя, комуныга, любичица, минушага, темянужка; **фіалка трехцвѣтная, Аніютины глазки, Ивѣн да Мѣрѣя.**

„Равнозначеностите рѣчи“ на Н. Геров през погледа на изследователите и ползвателите на *Речника*

Повечето изследователи и ползватели на РБЯ определят изброените едно след друго названия в тълкувателната част на статиите като *синоними*, може би поради факта, че начинът им на представяне наподобява синонимна дефиниция. Още М. Дринов в своята рецензия за труда посочва, че „разгледваната книга... се отличава... с изобилни синоними“ (Дринов/Drinov 1896: 904). За синоними, синонимия и синонимни редове говорят и други изследователи като Л. Стоичкова (Стоичкова/Stoichkova 1953), Е. Машалова-Начева (Машалова-Начева/Mashalova-Nacheva 1967), Л. Андрейчин (Андрейчин/Andreychin 1975), В. Кювлиева-Мишайкова (Кювлиева-Мишайкова/Kyuvlieva-Mishaykova 1977), С. Павлова (Павлова/Pavlova 1982), Е. Пернишка (Пернишка/Pernishka 1996), В. Милева (Милева/Mileva 2002), В. Зидарова (Зидарова/Zidarova 2002) и др. Заради впечатляващото богатство от равнозначни названия речникът е определен и като *синонимен речник*.¹⁴ Така напр. Е. Пернишка намира за исторически оправдано да определи РБЯ като „първият синонимен речник на народния език“ (Пернишка/Pernishka 1996: 69). Авторката посочва, че „изредените като пояснение (синонимно дефиниране) или след описателно тълкуване лексикални единици са както напълно различни по основа или по словообразуване, така и фонетични варианти“ (Пернишка/Pernishka 1996: 69), и прави важното уточнение, че Н. Геров „поставя на едно равнище всички единици, които е успял да запише като названия на едно понятие“ (Пернишка/Pernishka 1996: 70). Според Е. Пернишка обаче *Речникът* на Н. Геров, без да има нормативни цели, „по намерение и изпълнение (...) е наддиалектен“ (Пернишка/Pernishka 1996: 70). Аргументи за това тя вижда в единителното му название, в избягването на диалектна характеристика и на бележки за териториално разпространение на единиците, на произносителните особености, както и в нормализация на народните названия по правилата на книжовния правопис и изговор, създадени от самия автор. С основание посочва, че с оглед на съвременните научни възгледи и критерии някои от „свързаните думи нямат характер на лексеми от една система, каквито са синонимите“ (Пернишка/Pernishka 1996: 70), и че такива равнозначни названия някои автори определят като *тавтономи*.

Всъщност още през 70-те год. на ХХ в. в нашата научна литература се въвежда терминът *хетероним* с вложеното от Я. Гоосенс съдържание – „хетероними са думи с еднакво значение (...) в различни системи (напр. в два различни говора)“ (цит. по Холиолчев/Holiolchev 1978: 170). Прави се и разграничение между синоними и хетероними, което е от особено

важно значение не само за диалектологията и лингвистичната география, но и за лексикографията.¹⁵ В настоящото изследване се споделя мнението, че хетеронимията е езиково явление, което се проявява в рамките на няколко системи, докато синонимията – в рамките на една езикова система. Ето защо се прави разграничение между хетероними и синоними, като се приема, че **хетеронимите** са *равностойни* (по отношение на понятието) *номинационни единици* от *различни езикови системи*, докато **синонимите** трябва да се разглеждат единствено в синхронен план в рамките на конкретна темпорално определена лексикална система (диалектна или книжовна), защото по този начин се държи сметка за езиковата компетентност на говорещите/пишещите и се реализира комуникативната функция на езика.

Предвид факта, че „равнозначителните рѣчи“ (вкл. и фонетични варианти) са от различни краища на българското езиково землище и не е посочена тяхната географска локализация, в настоящото изследване се приема, че те *принадлежат към различни диалектни системи*, като само с оглед на днешния (стандартен) език и съвременните научни постановки някои от тях може да определим като книжовно актуални или остарели (срв.: **зъл** ... 1) Лют, върл, песосан; ... 2) Безчовечен, бездушен, немилостив; ... 3) Лош, лошав; ... 4) Лих, лукав, хитър, дяволит; ... 5) ... 6) За време – върл, лют, лош, тежък; **ирам** .. Престилка, прыгач; ...; но не и **злѣтый**... Златен, алтънен;...). Н. Геров представя всички тези „равнозначителни рѣчи“ като равностойни по отношение на понятието, към което се отнасят (срв. тези „рѣчи“, които принадлежат към различни лексикални диалектни микросистеми, са (условно) равноредни дори на универсалния езиков знак – научното латинско наименование), и в този смисъл от позицията на съществуващата днес лингвогеографска терминология те може да се определят като *хетероними*, а не като *синоними* (както вече беше посочено, дори самият автор не ги определя като синоними).

„Равнозначителните рѣчи“ в РБЯ, макар и без посочено териториално разпространение, не само се цитират днес, но може да бъдат езикова база и за нови речници, като се използва различен подход. Така напр. при вече създадения книжовен български език и с оглед на съвременните научни възгледи и критерии относно явленията хетеронимия и синонимия включването на „равнозначителните рѣчи“ от РБЯ в бъдещ тълковен речник изисква внимателен подбор на езиковия материал, който почива върху допълнителен диалектоложки анализ за определяне на синонимите в конкретната диалектна микросистема. В нов понятиен речник „равнозначителните рѣчи“ на Н. Геров може да намерят място като исторически „паметник“ за именуване на дадено понятие през XIX в. Това обаче изисква друг начин за лексикографско представяне на хетеронимите на общонационалния ни език. Този начин предполага прилагането на ономаσιологичния принцип, който от своя страна задава друг модел на описание на

езиковите единици, различен от този в тълковните речници от общ тип, а именно – от значение към форма, като се посочва географската локализация на названията. Това може да намери реализация в т.нар. идеографски речник, в който в лявата част на статията е представено понятието (напр. в прави скоби ([]), което може да бъде допълнено от тълкувателна дефиниция, а в дясната – езиковите единици, чрез които то се реализира на определена територия (по възможност с посочване на диалектното им разпространение), напр.:

[НЕВЕСТУЛКА] ‘хищен бозайник от семейство порови с дребно и източено тяло, с къса гъста червенокафява козина и бели крака’ – *байнова булчица* (разпр.), *батева булчица* (разпр.), *байновка* (разпр.), *власица* (разпр.), *енева булчица* (разпр.), *кадънка* (разпр.), *калманка* (разпр.), *ласица* (разпр.), *невреска* (разпр.), *невестулка* (разпр.), *попадийка* (разпр.), *попова булчица* (разпр.), *пиши-попадийка* (разпр.), *радева булчица* (разпр.), *царева невеста* (разпр.), *царева невестулка* (разпр.), *царева щерка* (разпр.), *чумова сестра* (разпр.).

Ето защо, когато се говори за нелокализираните „равнозначеностелни речи“ в *Ръчникъ на българскый языкъ*, на първо място трябва да се помни, че с труда си Н. Геров има за цел да отговори на нуждите на своето време – да предостави на книжовниците основен източник за езиково строителство на българския книжовен език. На второ място, вероятно, събирайки сам езиковия материал за своя речник, лексикографът е осъзнал, от една страна, че не всички думи, с които се назовава едно понятие, са взаимозаменяеми в един и същи контекст и използването им извън определена територия може да доведе до нарушаване на комуникативната функция на езика. От друга страна, непосилно е за един човек да опише в пълнота разпространението на всяка включена в речника единица (за сравнение – с подобни начинания днес се занимават големи колективи в няколко институции¹⁶). Ако подобна информация беше включена в РБЯ, то тя съществено би увеличила обема му и съответно неговата продажна цена. Посочените причини са напълно основателни. Н. Геров да се ограничи до представянето (без локализация) на *номинационните единици от различните диалектни микросистеми* като *равностойни* (по отношение на понятието) и определянето им като „равнозначеностелни речи“, а не като синоними. Това е доказателство за неговия тънък лингвистичен усет, за особеното вглеждане в езика. Фактът, че десетилетия по-късно в науката се прави разграничение между хетероними и синоними, сам по себе си говори за проявената прозорливост при представянето на „равнозначеностелните речи“, което може да се определи като поредния научен принос на Н. Геров. В този смисъл може да се каже, че Н. Геров е съчетал в речника си два подхода при описание на езиковата картина на света – първият (традиционен за тълковен речник) – от формата към значението, а вторият, по-различен, иновационен за времето си – от понятието към самото название в нашия език. Основание да се твърди, че е използван и т.нар. днес оно-

масиологичен подход, са няколко. На първо място – ясно заявеното и реализирано на практика желание на Н. Геров да събере в едно всички названия от живия език на народа, с които може да се назове една реалия. На второ място – графичното открояване на руските и латинските наименования, както и предназначението и местоположението на последните. Латинското наименование е научен термин и по своята същност се различава от „речите на български“. Въпреки това то е поставено на първо място, след което се изброяват „равнозначителни рѣчи“.¹⁷ Фактът, че латинският термин е предпоставен и равнореден на названията в българския език (последните са добавени към него след запетая), поражда дори въпроса за характера на тълкувателната дефиниция.

Както се вижда, едно по-детайлно вглеждане в „равнозначителните рѣчи“ в *Рѣчникъ на българскій языкъ* на Н. Геров хвърля светлина не само върху аргументите за „пропуснатото“, но и върху реализацията на една оригинална речникова концепция с висока стойност при липсата на българска лексикографска традиция в онзи период.

Благодарности

Авторката благодари за подкрепата на Министерството на образованието и науката на Република България по Национална научна програма „Културноисторическо наследство, национална памет и обществено развитие“, одобрена от РМС № 577 от 17 август 2018 г.

БЕЛЕЖКИ / NOTES

¹ Първите три букви от *Речника* на Н. Геров (А – **Влека**) излизат в Санкт Петербург през 1856 г. като приложение на *Известия Императорской академии наук*, но поради убеждението си, че има още думи, които не е успял да запише, авторът спира съставянето на речника и се отдава на търпелива събираческа дейност. Предвид напредналата си възраст през 1884 г. той привлича като помощник сина на сестра си Т. Панчев. Първите 1020 печатни страници (т. I, т. II и част от т. III) излизат под редакцията на Н. Геров. Останалият материал е подготвен за печат от Т. Панчев, който съставя и издава през 1904 г. и допълнение към целия речник. Речникът, изработен от Н. Геров от А до Я, съдържа 67 358 думи, а с допълнението на Т. Панчев – общо 78 620 думи. За сравнение – двутомният *Словарь болгарского языка* (СБЯ) на руския професор славист А. Л. Дювернуа (1840–1886) излиза в Москва (1885 – 1889). Той включва едва 20 000 речникови статии, които са изработени в продължение на 6 години върху оскъдна книжнина – върху „паметници на народното творчество и произведения на най-новия печат“.

² Без съмнение съществена роля за насочване към лексикографската работа има учителят му в копривщенското училище Неофит Рилски, който привлича някои свои ученици, сред които и Н. Геров, да преписват на чисто неговия *Словар на българския език, изтъкуван от църковно-славянски и гръцки език*. Така младият Геров добива първи впечатления относно речника като специфичен филологически и културен жанр (Кювлиева-Мишайкова/Кyuвlieva-Mishaykova 1996: 66). Въпреки че не завършва филология, склонността му към подобни занимания и

интересът му към проблемите на българския език, както и усъвършенстването на руския език в Одеса (от 1842 до 1945 г. Н. Геров завършва висше образование по „камерални“ науки (администрация, финанси, стопанство) в известния Ришельовски лицей) са от съществено значение, когато след завръщането си в България (1846 г.) той се отдава на активна преподавателска, обществена и лексикографска дейност.

³ В словника на речника влизат названията както от славянски, така и от чужд произход, които са утвърдени в езика на народа.

⁴ В началната история на българската лексикография голям е приносът на руския учен И. И. Срезневски. С него Н. Геров обсъжда характера на речника и правилата за съставянето му (Венедиктов/Venediktov 2002).

⁵ Причината да бъде определян като двуезичен, са включените руски съответствия на заглавките, посочени след тълкувателната дефиниция в получер шрифт след знак точка и запетая (;).

⁶ В РБЯ думата *зна́менование* е представена като производна от глагола *зна́менувам* („показвам разума на нещо“) и с превод на руски – *значéние*.

⁷ Н. Геров посочва, че речникът „е изваден от няколко такива книги, па и урядникът му не е знаел български език... така много речи е тълкувал неправилно“ (РБЯ/РВУА I: III).

⁸ Въпреки това някои езиковеди отбелязват, че в РБЯ са включени и думи с по-стар книжовен произход. Според Б. Велчева тяхното присъствие в словника на РБЯ е доказателство за дълготрайното им битуване в устната практика. Изследователката предполага, че Н. Геров е отразил не само говора на населението в селата, но и в градовете (Велчева/Velcheva 2002) – факт, на който обръща внимание и Г. К. Венедиктов (вж. Венедиктов/Venediktov 2002 и цитираната там литература).

⁹ Повече за материалите (фишове и листчета) от архива на РБЯ вж. при Машалова/Mashalova 1967.

¹⁰ С главни букви и в прави скоби се изписва понятието, за което има езиков знак.

¹¹ Макар и по-рядко в РБЯ има и статии, в чиято тълкувателна част „равнозначеността“ названия са поставени след знак точка и запетая (;), срв.:

Лѣщани, ср. м. мн. Плодътъ, орѣхыты на дръво лѣскѣ; лѣщници, лѣщкы; лещи́нные о́рехи.

Лѣга, с. ж. Изтекла плюнка, проточила се; слина, слюна; слѣона.

¹² Обикновено липсата на руски превод е знак, че той е посочен в статия на друга словникова „равнозначеността“ дума.

¹³ Повече за латинските наименования при имената на растенията вж. при Дюлгерова/Dyulgerova 2002.

¹⁴ Трябва обаче да се добави, че „диалектните речници са своего рода тълковно-преводни“ (Витанова/Vitanova 2002: 188). В по-ново време лингвистите обикновено само споменават, че за тълкуването на диалектни названия, за които в езика няма еднословен книжовен еквивалент, се използват описателни дефиниции, докато при останалите – синонимни.

¹⁵ Вж. повече при Георгиева/Georgieva 2021.

¹⁶ Така напр. в Секцията за българска диалектология и лингвистична география към Института за български език на БАН въз основа на богат архивен материал от десетилетия се работи върху създаването на *Български диалектен речник*. Проект за неговото изработване е предложен през 2012 г. от Сл. Керемидчиева

(Керемидчиева/Keremidchieva 2012). Богата картотека с диалектен материал има и в Катедрата по български език на Филологическия факултет в Софийския университет. След публикуване през 1969 г. на проекта на Ст. Стойков и М. Младенов за създаване на идеографски диалектен речник на българския език започва и работата по лексикографския труд. Първият том на речника (букви А – Е) излиза през 2012 г. и е дело на колектив от 6 сътрудници диалектолози към СУ „Св. Климент Охридски“ (единият от които – М. Младенов – отдавна е покойник). През 2021 г. се очаква публикуването и на втория том (буквите Е – Я).

¹⁷ В РБЯ дори има статии, в които са посочени само латинските и руските названия. Тези имена по-скоро дават информация, че за реалията, представена чрез универсален (терминологичен) знак, както в българския, така и в руския език има название, срв.:

Никрѣжъ, с. м. Раст. *Heliotropium suaveolens*; **гелиотропъ**.

Очѣболец, с. м. Раст. *Potentilla argentea*; **серебрянка**.

Очя... 2) Раст. *Campanula rotundifolia*; **колокѣльчики**.

ЛИТЕРАТУРА

- Андрейчин 1975: *Андрейчин, Л.* Речникът на Найден Геров. – В: *Предговор към Найден Геров. Речник на българския език (А – Д)*. (фототипно издание) София, Български писател, с. XXIII–XXXVI.
- БТР: *Андрейчин, Л., Л. Георгиев, Ст. Илчев, Н. Костов, Ив. Леков, Ст. Стойков, Цв. Тодоров.* Български тълковен речник. 3 изд. София, Наука и изкуство, 1976.
- Велчева 2002: *Велчева, Б.* Старият български книжовен език и Речникът на Найден Геров. – В: *Найден Геров в историята на българската наука и култура*. София, АИ „Проф. Марин Дринов“, с. 37–40.
- Венедиктов 2002: *Венедиктов, Г. К.* Найден Геров и руските слависти в началната история на българската лексикография. – В: *Найден Геров в историята на българската наука и култура*. София, Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, с. 28–36.
- Витанова 2002: *Витанова, М.* Проблеми при лексикографското представяне на диалектните наречия. – В: *Найден Геров в историята на българската наука и култура*. София, Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, с. 186–189.
- Георгиева 2021: *Георгиева, Цв.* Хетероними и синоними в българското езикознание. – В: *Доклади от Международната годишна конференция на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“*. София, с. 141–147.
- Дринов 1896: *Дринов, М.* Рѣчникъ на бльгарскій языкъ съ тлькувание рѣчиты на бльгарскы и на русскы. – *Периодическо списание*, кн. 54, с. 895–912.
- Дюлгерова 2002: *Дюлгерова, Г.* Представяне на имената на растения в речника на Найден Геров. – В: *Найден Геров в историята на българската наука и култура*. София, Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, с. 172–177.
- Зидарова 2002: *Зидарова, В.* Структура на речниковата статия в речника на Найден Геров (в съпоставка със съвременната лексикографска практика).

- В: *Найден Геров в историята на българската наука и култура*. София, Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, с. 135–141.
- Керемидчиева 2012: *Керемидчиева, Сл.* Методологически принципи за съставяне на Български диалектен речник. – *Български език*, № 3, с. 7–15.
- Кювлиева-Мишайкова 1977: *Кювлиева-Мишайкова, В.* Българското речниково дело през Възраждането. София, Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“.
- Кювлиева-Мишайкова 1996: *Кювлиева-Мишайкова, В.* Сто години от публикуването на първия том на „Речник на българския език“ от Найден Геров. – *Списание на БАН*, № 3, с. 66–69.
- Машалова-Начева 1967: *Машалова-Начева, Е.* Принос към изследване изворите на речника на Найден Геров. – *Известия на Института за български език*, кн. XIV, с. 103–238.
- Милева 2002: *Милева, В.* Заслугата на Найден Геров за възможностите за изследване на динамиката в значенията на българската лексика. – В: *Найден Геров в историята на българската наука и култура*. София, Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, с. 92–98.
- Павлова 1982: *Павлова, С.* Найден Геров и неговият забележителен речник на българския език. – В: *Българското слово богатство*. София, Народна просвета, с. 149–153.
- Пернишка 1996: *Пернишка, Е.* Речникът на Найден Геров като синонимен речник. – *Списание на БАН*, № 3, с. 69 – 70.
- РБЕ: Речник на българския език. Т. 1–15. София, Издателство на БАН, 1977–2015. < <https://ibl.bas.bg/rbe/> [30.03.2021] .
- РБЯ: *Геров, Н.* Ръчникъ на българския языкъ: Съ тълкувание ръчиты на български и на русски. Ч. 1–6. (фототипно издание) София, Български писател, 1975.
- РСБКЕ: Речник на съвременния български книжовен език. Т. 1–3. София, Издателство на БАН, 1955–1959.
- СБЯ: *Дювернуа, А.* Словарь болгарского языка по памятникам народной словесности и произведениям новейшей печати. Т. 1–2. Москва, Университетская типография, 1885–1889.
- Стоичкова 1953: *Стоичкова, Л.* Речникът на Найден Геров. – *Български език*, № 3, с. 223–242.
- Холиолчев 1978: *Холиолчев, Х.* Диалектната лексика в тълковния речник на националния език. – В: *Славистичен сборник*. София, Издателство на БАН, с. 163–170.

REFEFENCES

- Andreychin 1975: *Andreychin, L.* Rechnikat na Nayden Gerov. – In: *Predgovorkam Nayden Gerov. Rechnik na balgarskiya ezik (A–D)*. (fototipno izdanie) Sofia, Balgarski pisatel, 1975, s. XXIII₁–XXXVI₁.
- BTR: *Andreychin, L., L. Georgiev, St. Ilchev, N. Kostov, Iv. Lekov, St. Stoykov, Tsv. Todorov.* Balgarski talkoven rechnik. 3 izd. Sofia, Nauka i izkustvo, 1976.

- Drinov 1896: *Drinov, M.* Rechnik na blagarskiy yazik sa tlakuvanie rechiti na blagarski i na russki. – *Periodicheskoe spisanie*, kn. 54, s. 895–912.
- Dyulgerova 2002: *Dyulgerova, G.* Predstaviane na imenata na rasteniya v rechnika na Nayden Gerov. – In: *Nayden Gerov v istoriyata na balgarskata nauka i kultura*. Sofia, Izdatelstvo na BAN “Prof. Marin Drinov”, s. 172–177.
- Georgieva 2021: *Georgieva, Tsv.* Heteronimi i sinonimi v balgarskoto ezikoznanie. – In: *Dokladi ot Mezhdunarodnata godishna konferentsiya na Instituta za balgarski ezik „Prof. Lyubomir Andreychin“*. Sofia, s. 141–147.
- Holiolchev 1978: *Holiolchev, H.* Dialektnata leksika v talkovniya rechnik na natsionalniya ezik. – In: *Slavistichen sbornik*. Sofia, Izdatelstvo na BAN, s. 163–170.
- Keremidchieva 2012: *Keremidchieva, Sl.* Metodologicheski printsipi za sastavyane na Balgarski dialekten rechnik. – *Balgarski ezik*, № 3, s. 7–15.
- Kyuvlieva-Mishaykova 1977: *Kyuvlieva-Mishaykova, V.* Balgarskoto rechnikovo delo prez Vazrazhdaneto. Sofia, Izdatelstvo na BAN “Prof. Marin Drinov”.
- Kyuvlieva-Mishaykova 1996: *Kyuvlieva-Mishaykova, V.* Sto godini ot publikuvaneto na parviya tom na “Rechnik na blagarskiy yazik” ot Nayden Gerov. – *Spisanie na BAN*, № 3, s. 66–69.
- Mashalova-Nacheva 1967: *Mashalova-Nacheva, E.* Prinom kam izsledvane izvorite na rechnika na Nayden Gerov. – *Izvestia na Instituta za balgarski ezik*, XIV, s. 103–238.
- Mileva 2002: *Mileva, V.* Zaslugata na Nayden Gerov za vazmozhnostite za izsledvane na dinamikata v znacheniyata na balgarskata leksika. – In: *Nayden Gerov v istoriyata na balgarskata nauka i kultura*. Sofia, Izdatelstvo na BAN “Prof. Marin Drinov”, s. 92–98.
- Pavlova 1982: *Pavlova, S.* Nayden Gerov i negoviyat zabelezhitelen rechnik na balgarskiya ezik. – In: *Balgarskoto slovno bogatstvo*. Sofia, Narodna prosveta, s. 149–153.
- Pernishka 1996: *Pernishka, E.* Rechnikat na Nayden Gerov kato sinonimen rechnik. – *Spisanie na BAN*, № 3, s. 69–70.
- RBE: Rechnik na balgarskiya ezik. T. 1–15. Sofia, Izdatelstvo na BAN. 1977–2015. < <https://ibl.bas.bg/rbe/> [30.03.2021]
- RBYA: *Gerov, N.* Rechnik na blagarski yazik: S tlakuvanie rechite na blagarski i na ruski. Ch. 1–6. (fototipno izdanie) Sofia, Balgarski pisatel, 1975.
- RSBKE: Rechnik na savremenniya balgarski knizhoven ezik. T. 1–3. Sofia, Izdatelstvo na BAN, 1955–1959.
- SBJa: *Djuvernua, A.* Slovar' bolgarskogo jazyka po pamjatnikam narodnoj slovesnosti i proizvedenijam novejshej pechati. T. 1–2. Moskva, Universitetskaja tipografija, 1885–1889.
- Stoichkova 1953: *Stoichkova, L.* Rechnikat na Nayden Gerov. – *Balgarski ezik*, № 3, s. 223–242.
- Velcheva 2002: *Velcheva, B.* Stariyat balgarski knizhoven ezik i Rechnikat na Nayden Gerov. – In: *Nayden Gerov v istoriyata na balgarskata nauka i kultura*. Sofia, AI “Prof. Marin Drinov”, 2002, s. 37–40.

- Venediktov 2002: *Venediktov, G. K. Nayden Gerov i ruskite slavisti v nachalnata istoriya na balgarskata leksikografiya.* – In: *Nayden Gerov v istoriyata na balgarskata nauka i kultura.* Sofia, Izdatelstvo na BAN “Prof. Marin Drinov”, s. 28–36.
- Vitanova 2002: *Vitanova, M. Problemi pri leksikografskoto predstavayane na dialektните narechiya.* – In: *Nayden Gerov v istoriyata na balgarskata nauka i kultura.* Sofia, Izdatelstvo na BAN “Prof. Marin Drinov”, s. 186–189.
- Zidarova 2002: *Zidarova, V. Struktura na rechnikovata statiya v rechnika na Nayden Gerov (v sapostavka sas savremennata leksikografska praktika).* – In: *Nayden Gerov v istoriyata na balgarskata nauka i kultura.* Sofia, Izdatelstvo na BAN “Prof. Marin Drinov”, s. 135–141.

✉ Доц. д-р Цветелина Георгиева

Секция за българска лексикология и лексикография
Институт за български език „Проф. Л. Андрейчин“ при БАН
бул. „Шипченски проход“ 52, бл. 17, 1113, София, България

✉ Assoc. Prof. Tsvetelina Georgieva, PhD

Department of Bulgarian Lexicology and Lexicography
Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences
52 Shipchenski prohod, Bl. 17, Sofia 1113, Bulgaria

Публикувано: 30 юни 2021

Published: 30 June 2021